

ODD OG PIL

Av Hans Cappelen, 2016

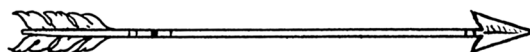
Alle kjenner Odd og mange kjenner Odds pilmerke, men få vet hvilken eldgammel symbolikk som pilen bringer med seg. Valget av pil som Odds kjennemerke knytter klubben til myter og sagn, skyting, død og kjærlighet, bumerker og våpenskjold, men også til trafikkskilt og dagens datamaskiner.

1 Odds navn og pilmerke

Hvordan finne på et godt navn på klubben? Det kunne naturligvis ha vært helt nøytralt som «Skien Idrettsforening». Klubben skulle jo «indbefatte al Slags Idræt», som det heter i protokollen fra stiftelsesmøtet, søndag den 29. mars 1885.¹ Nei, de mennene som satt i møtet gikk inn for et mye mer fantasirikt navn, da de bestemte seg for *Odd*. Det navnet knytter seg ikke bare til sagahelten Orvar-Odd. Navnet går også på pilspissen, en odd, som er den delen av pilen som skal treffe det målet som pilen blir skutt mot.

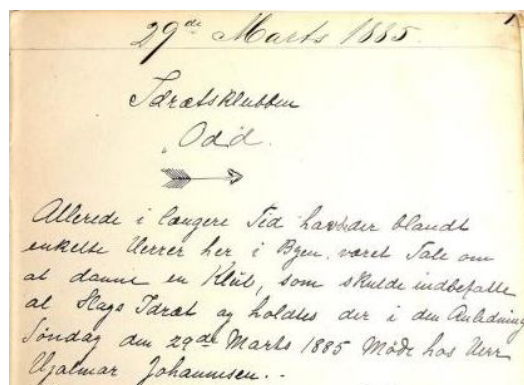
Den norrøne sagaen om nordmannen Orvar-Odd, forteller om eventyrlige krigerferder og heltegjerninger. Den opprinnelige sagaen stammer fra 1200- eller 1300-tallet. Sagaen ble tatt opp og videreutviklet i den svenske forfatteren Viktor Rydbergs novelle «Seiersverdet» («Segersværdet»), trykt i 1884.² I Rydbergs novelle har helten bare navnet Odd. Nå er forbindelsen nokså tynn mellom sagaenes Odd og byen Skien eller Telemark fylke for øvrig. Men dette var likevel ikke noe alvorlig hinder for *Hjalmar Johansen*, den senere polfareren, og de andre som møtte hjemme hos ham og stiftet klubben der.

Initiativet til navnet Odd kom fra industrimannen *Ragnvald Blakstad* som var med i stiftelsesmøtet og ble foreningens første formann. Trolig var det han som foreslo pilen som Odds merke. Pilen står håndtegnet langt fremme i protokollen fra møtet. Denne plasseringen av pilen kan vise oss at stifterne også var motivert av det helt spesielle ved sagaenes Orvar-Odd: Han hadde fått tre magiske piler på den første av sine utallige reiser i Norge og ellers rundt om i Nord-Europa. Pilenes magiske egenskaper var at de alltid traff blink og at de alltid, helt av seg selv, vendte tilbake igjen til Orvar-Odd.

¹ Odds stiftelsesprotokoll fra 29.3.1885 i Odds historiske arkiv, Telemark Museum

² Viktor Rydberg: «Segersværdet», *Ny Svensk Tidskrift*, 1884, side 3-29

Protokollen fra stiftelsen

Selve navnet *Orvar-Odd* er fra norrønt mål og betyr «Pile-Odd»; altså pilspiss. Den islandske sagaen om Orvar-Odd er regnet som heltediktning og eventyr. Men likevel: den norsk-ættede, islandske høvdingen, Egil Skallagrimsson (død ca. år 990), ble av noen ansett som en slektning, en firmenning, til Orvar-Odd. Begge de to saga-mennene ætter dermed fra en slekt av helter fra øya Ramsta på Helgelandskysten. Orvar-Odd ble imidlertid født under foreldrenes reise i Sokndal, og han ble oppfostret hos en bonde der. Så snart han var voksen nok, dro han til Ramsta og traff faren Grim. Det var faren som ga Orvar-Odd de tre pilene som ble kalt «Guse-gavene». Grim sa: «Det er tre piler som Ketil Hæng tok fra Guse finnekonge. De treffer alt, som en sikter på, for de er smidd av dverger.» Pilene hadde fjær av gull og Orvar-Odd takket sin far og sa: «Aldri har jeg fått en slik gave.»³

Riktignok kjempet og herjet Orvar-Odd med pilene sine, først i Bjarmeland (Karelen) og så på flere vikingtokter, men han endte som en kristen mann. Denne overgangen til kristendommen skjedde på en reise til Frankrike og derfra dro han videre til Jordan og ble døpt. Senere fortsatte han med sine eventyrlige reiser og opplevelser før han reiste hjem. Til slutt omkom han i Sokndal hvor han var født.

Pilen som et kjennemerke var viktig for stifterne av klubben Odd i Skien. Det ser vi også av klubbens første vedtekter.⁴ Pilen skulle stå på klubbens medlemsmerke, som er kalt for «tegn» i vedtektene. Der er det bestemt i § 12 at alle medlemmene selv skulle skaffe seg et slikt tegn, betalt «af sin egen Kasse». Hvis medlemmet gikk ut av klubben, så skulle tegnet tilfalle klubben «uden Godtgjørelse», ifølge vedtektene § 13. Kanskje eksisterer det fortsatt noen av disse første medlemsmerkene et eller annet sted, men jeg har selv ikke sett noen.

I dag kan vi kanskje stille spørsmål ved om krigeren Odd og de magiske pilene hans er de beste idealene for en idrettsklubb. Hva med at en pil kunne være et varsel om krig og fiendtlige overfall? Passer det for idrett? En såkalt «hærpil» ble i middelalderen sendt rundt for å varsle mobilisering av mannskap. I vår tid er imidlertid pilen mest blitt et symbol som viser vei og hvor du skal gå videre. Vi kan daglig se stiliserte piler på alt fra trafikkskilt til datamaskiner. Slik bruk av pil, ja, det er vel iallfall et godt symbol for en klubb som skal fremme mange forskjellige idretter?

³ Alexander Bugge: *Fortællingen om Orvar-Odd gjenfortalt for ungdommen*(1915), i avsnitt nr. 2, gjengitt på http://heimskringla.no/wiki/Fort%C3%A6llingen_om_Orvar-Odd

⁴ Vedtektene står i Odds stiftelsesprotokoll fra 29.3.1885 i Odds historiske arkiv, Telemark Museum

Jeg synes pilen er et spennende symbol, ikke minst på grunn av sin lange historie og utbredelse over hele verden. På oppfordring fra Frode Bakken i Odd, skal jeg her gi noen smakebiter på hva vi kan finne om piler i utgravinger, på gjenstander, tøy, veggmalerier og andre steder. Jeg skal dessuten si noe om pil som symbol og om flere måter å stilisere eller designe piler på. Også Odds pil har vekslet noe i utseende gjennom årene, den er brukt på flere måter, og vi finner den sammen med Norges løve og Skiens byvåpen på Odds fane.

Først skal jeg imidlertid si noen ord om et spesielt merke som består av fire ganger bokstaven F som er stilt mot hverandre i form av et slags kors. Bokstavene står for slagordet *Frisk, From, Freidig, Fri*. Opprinnelig skal dette ha vært et tysk valgspåk for studenter som går tilbake til 1500-tallet:

*Frisch, frei, fröhlich, fromb
sind des Studenten Reichtumb!*⁵

Fire F merket står øverst på de små heftene med de første årsberetningene til *Idrætsforeningen «Odd»*. Vi kan synes det er rart at ikke pilen står der, men trolig er grunnen at fire F-merket er et internasjonalt symbol for idrett generelt og for turning spesielt. To ørsmå fire-F-merker som er stilt på hver sin side av Odds pil, forekommer på en liten, smal plate som er festet øverst på medaljebåndet til noen av foreningens gamle brystmedaljer.

Fire F-merket på Aarsberetning 1904-1905

Fortsatt bruker bl.a. turnforeningene i Bergen, Farsund og Trondheim, merker med fire F som et kors. Men i dag er det pilen som Odd Turnforening bruker. I Odds første tid på 1800-tallet var turnidrett en helt sentral del av klubbens virksomhet. Fotballen kom senere og fikk ikke fart før tidlig på 1900-tallet.

ODDs ballklubb ble stiftet i 1894 og er i dag landets eldste fotballklubb. Fargene på fotballdrakten er hvit og svart, og de samme fargene er det i ballklubbens eget merke: et svart skjold med en hvit, stor og skråstilt pil, hvite bokstaver ODD og hvitt årstall 1894 under bokstavene. I årene 1994 til 2013 sto det ordet Grenland under Odd i skjoldet. Dagens skjoldmerke kan vi se flere steder i klubbens hjemmesider på internett og Facebook. Dessuten er dette Odd-skjoldet satt på store flagg, små flagg og andre steder.

⁵ Tysk wikipedia: *Frisch, fromm, fröhlich, frei (Wahlspruch)*

2 Pil og pilodd i funn, avbildninger og kjennetegn

Ser vi nærmere på en pil, så ser vi at den består av flere deler som er satt sammen: skaft, pilodd og styrefjær bakerst på skaftet. Alle disse delene har sitt å fortelle og pilodden er bare en del av pilen.

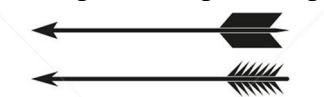
Sammen med pil hører bue og uten en bue blir det mer snakk om et spyd eller en lanse. Et spyd er normalt lengre og kraftigere enn en pil, men likhetene er at spydet også har et skaft og en spiss eller odd. En pil kan være opp til 90 cm lang, et spyd kan være opp til 2 meter langt, mens en lanse kan være enda lengre og tyngre. Også til skytevåpenet armbrøst hører det piler å skyte med, men armbrøsten kom i bruk senere enn buen; i Norden først fra 1100-tallet. Det aller eldste funnet av en odd er ca. 64 000 år gammelt og fra hulen Sibudu i Sør-Afrika.⁶ Odden er av stein og det kan være usikkert om odden var på en pil eller et spyd. Ser vi bare 10 000 år tilbake i tid, så har vi et funn fra Ahrensburg, nord for Hamburg, og der framgår det av funnet at det fantes både pil og bue som var laget av treverk.⁷

Pil og bue er ellers kjent tilbake til oldtiden, bl.a. i det gamle Egypt. Pil og bue er nevnt i mange bevarte skrifter: i Bibelens nye og gamle testamente, hos den romerske forfatteren Tacitus i hans verk «Germania», i Snorres kongesagaer, norske landskapslover, Hirdskråen, Magnus lagabøters landslov og flere andre steder.

Odden på en pil måtte være sterk og holdbar. Den kunne derfor være laget av flere typer av harde materialer: stein, kvarts, flint, jern, stål eller bein. Vanligvis var odden formet slik at den kunne stikkes inn på skaftet og eventuelt være surret fast. Odden må være spiss og den var nokså smal før den utviklet seg til å bli bredere og fikk den mer utpregede trekantformen som brukes mye i dag.

En trekantet odd med mothaker ut på sidene, gjør større skade og er et farligere våpen enn bare en spiss. Mothaker på pilodder kjennes i Norden fra vikingtiden og ble kalt *krókør*, mens spiss uten mothaker ble kalt bare *ør*. Avbildninger av piler som har odd med mothaker, finner vi gjengitt på bl.a. det berømte Bayeux veggteppet, nordiske kalkmalerier og noen mynter fra middelalderen.

På avbildninger av piler kan styrefjærene bakerst være slik som på tegningen i protokollen fra stiftelsesmøtet for Odd. Piler kan være avbildet med fuglefjær, men ofte er det avbildninger med en rektangulær utbuling på skaftets bakende, og mange med mothaker på den også. En annen variant har i stedet en oval plate nær bakenden på skaftet, mens det aller bakerst på skaftet er et innhakk der hvor pilen blir plassert på buestrengen.

En eller flere piler og pilodder er brukt som figurer i mange segl og våpenskjold fra middelalderen og til i dag. De er da kjennetegn for eierne og er ofte gjengitt stiliserte og forenklete som grafiske figurer. Noen av figurene er hele piler med spiss og styrefjær, og noen er bare piloddene. Dessuten kan det være flere piler i samme merke. Noen har tilleggsfigurer som pil i en bue, og det kan være to hele fuglevinger på pilen eller pilodden. Vingene kan understreke at det er en pil og de gjør samtidig figuren mer original blant mange andre piler og pilodder. Segl og våpenskjold kan ha piler satt sammen med andre figurer, for

⁶ Engelsk wikipedia: *Arrow*

⁷ Som note 6

eksempel på en skråbjelke, eller i hånden til St Hallvard som holder tre piler i Oslos byvåpen, eller i den ene foten til ørnen som holder et knippe piler i USAs riksvåpen.

Oslos byvåpen: St. Hallvard sitter med pilene som drepte ham

Vi vet ikke hvorfor klubben Odd fikk bare en eneste pil som merke. Orvar-Odd hadde jo tre magiske piler. Likevel syntes Odds stiftere at bare en av pilene var et enkelt og greit nok kjennetegn for klubben. Der var stifterne faktisk ganske moderne, sett med vår tids øyne. På 1800-tallet og tidlig 1900-tall, var det ganske vanlig med mer kompliserte våpen og merker.

To krysslagte piler holdt i en knyttet neve, er kjennetegnet til *Oddrane supporterklubb* som ble stiftet i 1999. Krysslagte piler finner vi ellers i diverse eldre merker og våpenskjold, bl.a. emblemet til dronning Isabella (død 1504) av Castilla, og i labben til løven i Nederlands riksvåpen.⁸

Oddrane supporterklubb

I mange segl og våpen fra middelalderen inngår en og flere piler og pilodder. Et skjold med bare en eneste skråstilt pil, er gjengitt i et av seglene på Grunnloven av 17. mai 1814.⁹ Seglet tilhørte prost *Frederik Schmidt* fra Kongsberg, som for øvrig skrev en rekke dikt, også mens han var på Eidsvoll i 1814. Hvorfor han hadde et så enkelt våpenmerke, noe som var uvanlig på den tid, er ennå ikke nærmere utforsket. Vi vet ikke om det kan ha vært Orvar-Odds saga som han ble inspirert av.

Prost **Frederik Schmidt**
segl på Grunnloven
17. mai 1814

⁸ Whitney Smith: *Flags Through the Ages and Across the World*, Maidenhead 1975, side 232 (Isabella) og 263 (Nederland)

⁹ Anders Bjønnes og Hans Cappelen: «Beskrivelse av de enkelte seglene», i *Eidsvollsmennene – Hvem var de?* Oslo 2014, side 261

De eldste kjente, norske seglene med piler og pilodder er:

1. En vinget pilodd vendt mot høyre («heraldisk venstre»), Hestbøætten, 1287 ff., *Norske Sigiller*¹⁰ (NS) segl nr. 20 for **Ogmund Sigurdsson**
2. Pil- og bueskyttere som små bifigurer i **Jemtlands** og **Frostatings** segl, fra 1303 og 1453 (ca. 1280?)
3. En vinget pil med mothaker og plate bak, **Thorfinn Sigvaldsson**, 1315, NS nr. 78
4. Tre piler med mothaker oppe og nede, stilt i Y form, **Alf Eindridsson**, 1340, NS nr. 369, og samme for **Gaute Erlendsson**, 1353, NS nr. 601
5. Tre krysslagte piler holdt av St. Hallvard, **Oslos** bysegel, 1344¹¹
6. To krysslagte piler med mothaker og styrefjær, **Ulfgard Thorfinnsson**, 1353, NS nr. 607
7. Tre pilodder på en skråbjelke, **Heinrik Williamson**, Hjaltland 1360, NS 714. Samme hos svensk adelssekt Stråle fra 1600-tallet

Ogmund Sigurdsson, 1300

Ulfgard Thorfinnsson, 1353

Piler er internasjonale som jakt- og stridsvåpen, men også som figurer i kjennetegn og merker. I flere land hadde de i gammel tid piler på såvel mynter som segl, flagg og våpen, bl.a.:

- Spent bue med pilodden vendt nedover, Reginald 2. av Northumbrias mynt 942-944
- Pilodd vendt oppover og med mothaker i Stralsunds bysegel 1256 og i skipsflagg og faner 1301 og 1329¹²
- En rekke piler eller pilodder i våpnene til danske middelalder-slekter, bl.a. Scharffenberg som senere også kom til Norge¹³
- To krysslagte piler i svenske Dalarnes landskapsvåpen 1524,¹⁴ men pilene der er til armbrøst; de er uten mothaker, de har avrundede bakplater og de blir kalt for «dalpiler».

Oslos byvåpen i dag er i farger, stilisert og basert på seglet fra 1344. Byvåpenet har et sirkelrundt skjold og St. Hallvard sittende med bl.a. de tre pilene som er utstyrt med en oval

¹⁰ H.J. Huitfeldt-Kaas m.fl.: *Norske Sigiller fra Middelalderen*, Oslo 1899-1950, flere segl

¹¹ Hans Cappelen og Knut Johannessen: *Norske kommunevåpen*, Oslo 1987, side 74

¹² «Pil II», *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bind 13, spalte 287-290

¹³ Som note 12

¹⁴ Som note 12

plate ved bakenden på pilene. I noen av de helt moderne norske kommunevåpnene har vi andre former for pil eller pilodd i skjoldene¹⁵ til

- **Averøy** fra 1986: rødt skjold med tre slanke, lange og nedvendte pilodder som har små mothaker
- **Finnøy** fra 1983: blått skjold med en vinget pilodd skrått oppover. Den er hentet fra våpenmerket til Hestbø-ætten, fordi den eide gården Hesby eller Hestbø på Finnøy
- **Hareid** fra 1985: blått skjold med tre oppvendte pilodder som har store mothaker
- **Odda** fra 1982: blått skjold med en oppvendt pilodd som har et bredt blad og mothaker. Det vil si at det er et såkalt *talende våpen* med våpenfigur valgt etter kommunens navn
- **Ullensaker** fra ca 1980: blått skjold med stående guden Ull, fra nordisk mytologi, som holder tre krysslagte piler uten halefjær i sin høyre hånd og en bue i venstre
- **Våler** (Hedmark) fra 1987: rødt skjold med vinget pil som er nedvendt og symboliserer en pil skutt av St. Olav

Kommunene Averøy, Finnøy, Hareid, Odda, Ullensaker og Våler i Hedmark

Det er både pilodder og hele piler i norske slektsvåpen, men de fleste er satt sammen med andre figurer. Det ser vi bl.a. i våpnene til slektene Anker, Arbo, Hersleb (pilskutt hjort), Mejlænder (pilskutt okse), Pihl, Rasch (en pil gjennom et sneglehus), Scharffenberg (bare en rutemønstret pilodd), Schjøtt, Selmer (delfin snodd rundt en pil), Weidemann (en pil over en skrådeling) og Wergeland (krysslagt sverd og pil).¹⁶

Slekten **Pihl** har, som vi kunne vente, et talende våpen: det har i skjoldet både to krysslagte piler og en naken villmann, med eikeløv om livet, som står og holder en opprett pil i en hevet høyrehånd. En tilsvarende naken villmann holder pil og bue som skjoldmerke for sogneprest *Peder Pedersen Schytte* (død 1637) på et glassmaleri fra Solvorn kirke.¹⁷ I familien Schjøtts slektsvåpen er det en naken kvinne som står og holder en armbrøst og en pil i hver sin hånd. Pil og bue finnes i Arbos slektsvåpen, mens Anker har tre piler stukket gjennom ringen på et anker.¹⁸

¹⁵ Hans Cappelen og Knut Johannessen: *Norske kommunevåpen*, Oslo 1987, under de enkelte kommunenes navn

¹⁶ Hans Cappelen: *Norske slektsvåpen*, Oslo 1969, under de enkelte slektsnavnene

¹⁷ Einar Lexow: *Norske glassmalerier fra laugstiden*, Oslo 1938, side 67 og plansje 12

¹⁸ Som note 16

3 Pil som symbol

Når vi ser en avbildning av noe og det som er avbildet skal bety noe mer eller noe annet enn det vi ser, da kan vi si at avbildningen viser et *symbol*. Det kan være bare enkle streker som er symbolet, f.eks. bokstaver og tall. Men symbolet kan også være en kunstferdig gjengivelse av et dyr, en blomst, et redskap, bygg og anlegg, himmellegemer, rene landskapsbilder, fantasifigurer og mye annet.

Hva det er som et symbol symboliserer, kan veksle mye med tid og sted. For eksempel finnes en løve brukt som symbol for en konge og de gode makter, men også for en fiende og de onde makter. På samme måte kan en pil symbolisere både godt og vondt, død eller kjærlighet, fart og målbevissthet, alt etter den sammenhengen som pilen er plassert i. Et knippe med piler kan symbolisere styrke, som i Ullensakers kommunevåpen, eller at flere holder sammen, som i USAs riksvåpen.

Vi kjenner til eldgamle seremonier som gikk ut på at kongen skulle skyte med pil og bue ved bestemte, høytidelige anledninger. Egyptiske faraoer skulle ved sin regjeringstiltredelse, og ved jubileer, skyte fire piler mot de fire verdenshjørnene for å vise sitt store maktområde. To krysslagte piler var dessuten krigsgudinnen Neiths kultsymbol.¹⁹ Også kongene i det gamle Babylon skulle skyte symbolsk med pil og bue. Det skulle skje en gang i året. Skytingen skulle vise at kongen angrep draken Tiamat, det grusomme udyret som representerte kaoset og sto i motsetning til den ordnede verden.²⁰

Grekerne Apollon kunne opptre som en fryktelig gud som brakte død og sykdom med de pilene han skjøt, ifølge forfatteren Homer. Men samtidig hadde Apollon magiske ferdigheter slik at han kunne helbrede de han traff og skadet. Den magiske helbredelsen har gjort Apollon til et symbol for leger og annet sykepersonell. Apollon var også faren til Asklepios, medisinsens gud. Et bilde av Apollon som har satt seg fredelig ned og holder en nedvendt pil, altså ikke en skyteklar pil, er et motiv på hellenistiske mynter fra ca. år 250 f.Kr.²¹

Apollon på gresk mynt ca. 250 f.Kr.

Forbindelsen mellom en pil og selve døden, er symbolisert i bilder fra middelalderen med en pil som blir holdt av et skjelett eller av en eldgammel mann.²²

Men piler kan også symbolisere forelskelse og kjærlighet, som når mennesker blir truffet av guden Amors piler. Hans piler inngår i mange kunstverk sammen med buer og holdt av flygende guttebarn med vinger på ryggen. Et beslektet symbol er en pil stukket gjennom et hjerte, og det er fra gammelt av også brukt innenfor den katolske augustinerordenen. Et hjerte med en eller flere piler gjennom, inngår i flere kunstverk og i våpenskjold fra bl.a. Frankrike,

¹⁹ Som note 12

²⁰ Som note 12

²¹ Engelsk wikipedia: *Apollo*

²² Sven Tito Achen: «Pilen», *Symboler omkring oss*, København 1975, side 151

Polen, Spania og Ungarn.²³ På et norsk, 1600-talls glassmaleri fra Stedje kirke i Sogn, er det to krysslagte piler med odder som stikker ut av et hjerte.²⁴

Fin dame holder en pil bakover mot minnesangeren. Øverst er det skjold og hjelm med pilodder (Codex Manesse, «Grosse Heidelberger Liederhandschrift», ca. 1310)

I middelalderen ble piler et symbol for flere helgener som ble drept med piler og fikk lide en smertefull martyrdød. Det gjelder ikke bare vår norske St. Hallvard, men også de internasjonalt velkjente helgenene St. Sebastian og St. Ursula. Pilene fikk da en symbolsk funksjon som tilsvarer det kristne korset, siden Jesus ble drept på korset. I kirkekunst og andre avbildninger er pilene gjerne formet naturalistisk og slik som piler er i virkeligheten. I segl og våpen derimot, er pilene vanligvis kraftig forenklet og stiliserte, slik vi i dag kan se i Odds pil og Oslos byvåpen.

Den aller kraftigste forenklingen av en symbolsk pil, er når pilen bare består av et skaft med en vinkelfigur på spissen som pilodd: ↑. Den typen finnes i Ullensakers kommunevåpen og er i dag er den mest vanlige formen på piler når de blir brukt som symboler i dataprogrammer, kjemi, matematikk, veimerking m.m. Denne enkle formen kan også ses på en ovnsplate fra 1700-tallet med Oslos byvåpen.²⁵ Men formen er mye eldre; den kan iallfall spores tilbake til de eldste runeinskripsjonene fra år 150 e.Kr. Blant de gamle runene har vi figuren ↑ som fikk navnet Tyr etter guden *Týr*, også kalt bare *Ty*, med navneformene *Tîwaz* eller *Teiwaz* i gammel-germanske språk.²⁶ Navnet *Tiwaz* er med i alle de tre eldste diktene om runer fra middelalderen. Runen Tyr er den syttende i rekken på 24 runer i *Futhark* som er det eldste runealfabetet. Runens uttale er som vår bokstav T, og vår *tirsdag* var opprinnelig guden Tyr's dag.

²³ Engelsk wikipedia: *Heart (symbol)*

²⁴ Einar Lexow: *Norske glassmalerier fra laugstiden*, Oslo 1938, side 74 og plansje 2

²⁵ Hans Cappelen og Knut Johannessen: *Norske kommunevåpen*, Oslo 1987, side 76

²⁶ Norsk wikipedia: *Futhark* og *Ty*

Pil rune

RUNENS NAVN: TYR, TY

BETYDNING: KRIGER, GUDEN TY

LYDVERDI: T

Germansk navn: Tys (Tiwaz)

Urnordisk: *tiwaR

Norrønt navn: Týr

Anglosaksisk navn: Tir, Tiw

Islandsk navn: Týr

Tyr var en krigsgud som bestemte hvem som skulle vinne i kamp og strid. Skulle det bli ofret til Tyr, så måtte det være med kjøtt og blod. Krigere kunne merke sine piler og andre våpen med runen ↑, for å øke sjansen for å vinne kampene. I den eldre Edda er det sagt at et sverd skulle være merket med ↑ to ganger for å sikre seieren; i et av diktene står det at dette runemerket var satt på både sverdhjaltet og sverdbladet. Hvis et kampvåpen var merket og innviet til Tyr, så ville det bringe uhell og ulykke om våpenet ble mistet eller ødelagt. Tyr var også en gud for ære, rettferdighet og samling på tingstedet. Tyr opptrer i gudediktet «Hymeskvadet» i Den eldre Edda, der han hjelper Tor med å skaffe et bryggekar som er stort nok til at det kan brygges øl til alle gudene på én gang.²⁷ Tyr var Odins sønn, ifølge Snorre og Den yngre Edda.

Fra runene kan vi gå til bumerkene, selv om mange bumerker ikke består av runer. Både runer og bumerker er dannet av enkle streker som er lette å risse inn eller skjære ut. Noen bumerker er helt enkle med et par streker, mens andre er mer sammensatte og originale. Et hovedformål med bumerker er å være kjennetegn for personer, og bumerkene ble brukt bl.a. i stedet for en underskrift, som figurmotiv i et segl, som eiermerke på gjenstander, bygninger, dyr m.m.

Piler inngår i mange bumerker fra norske bønder, også i bondesegl fra Telemark. Det ser vi bl.a. i seglene på de fullmaktene som ble gitt til bygderepresentantene ved hyllingen av kong Christian 4 på Akershus i 1591, og ved hyllingen av «den utvalgte prins Christian» i 1610.²⁸ Blant bøndene som ga fullmaktene i 1591, er også *Hallvord Landsverk* fra Hjartdal. Hans segl har et bumerke med en opprett pil og fra pilskaftet går det ut en skrålinje til hver side. Bumerket i seglet til *Jørn Nordbø*, fra Kviteseid, har en opprett pil utstyrt med en tverrstrek nede på skaftet. Nokså likt en pil er bumerket i seglet til *Aslak Kostveit* fra Vinje: der er det en rett stav med øverste delen av staven inne i en trekant med spissen opp.

En særpreget figur hadde *Ola Kvestad* som var med i 1610 og ga fullmakten fra bøndene i Eidanger. Hans segl har et bumerke i form av en pil som stikker opp fra midten av to krysslagte haker. Et annet originalt bumerke brukte bygdelensmannen *Oluf Thommesen Strøm* fra Drangedal. Som bonde-representant dro han i 1661 inn til Akershus og satte seglet sitt på

²⁷ Norsk wikipedia: *Hymeskvadet*

²⁸ Anders Bjønnes m.fl. (redaktører): *Segltegninger fra hyllingene i Norge 1591 og 1610*, Oslo 2010, flere segl

den såkalte «Enevoldsarveregjeringsakten» som innførte eneveldet. Bumerket hans er en pil som er sammenføyd med en tverrstrek og en trekant.²⁹

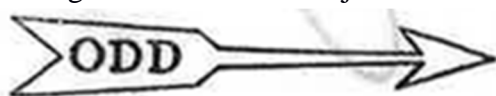
Bumerker: Tallak Lofthus, Vinje 1665³⁰ - Kristoffer Paradis, Vinje 1680³¹ - Nils Grasmyr, Bamble 1755.³²

Opp gjennom århundrene er en armbrøst i stilisert form brukt som bumerke i mange norske bondeseigl, men da uten at det er med noen pil. Derimot er det en armbrøst med piler og pilkogger på prosesjonsfanene til *Dræggen Buekorps* i Bergen, helt fra 1870 til i dag.

En spesiell figur består av en kombinasjon av pil og sirkel. Figuren er en rund sirkel og fra den stikker det øverst og skrått ut en pil med en pilodd. Dette er en gammel figur og den finnes både i norske og utenlandske bumerker. Sirkelen med pilen er mest kjent som symbol for menn og planeten Mars,³³ men også for jern som metall og for jernverk, bl.a. på Ulefoss. Motstykket er kvinne- og Venus-symbolet: en sirkel med et likearmet kors plassert rett under og inntil bunnpunktet i sirkelen.

4 Odds pil og design

Det startet med en idé, etter et initiativ fra Ragnvald Blakstad, og ble til en liten amatørtegnet pil i protokollen fra 1885. Når vi sammenligner den lille pilen der med dagens Oddpil, så ser vi at utseendet har forandret seg ganske mye. Det er først og fremst formgivningen som er blitt sikrere og mer profesjonell. Men det er også den grunnleggende forskjellen at halefjærene, styrefjærene, er forsvunnet og blitt erstattet med en plate på den bakre enden av pilen. Platen har en rektangulær form, med skrått kuttete ender og et dypt innhakk bakerst. Disse forandringene skjedde nokså raskt og har holdt seg siden. Fjærene har jeg ikke sett mye til, iallfall ikke slik de ble tegnet i 1885. Men noen ganger, som på Odds gamle brystmedaljer, har pilens bakplate tett med små, sammenstilte streker på skrå, så her er meningen å være stiliserte fjær.

1926

1929

Odds pil med bakplate er formet på mange måter; én måte er med de store bokstavene ODD plassert på bakplaten. Det ser vi på den gamle «fanepilen» og på foreningens trykksaker

²⁹ Allan Tønnesen (redaktør): *Magtens besegling. Enevoldsarveregjeringsakterne af 1661 og 1662 underskrevet og beseglet af stænderne i Danmark, Norge, Island og Færøerne*, Odense 2013, side 426

³⁰ Rikard Berge: «Bumerke», *Vinje og Rauland*, Stavanger 1940, side 348-354

³¹ Som note 30

³² C. S. Schilbred: *Bygdebok for Bamble*, bd. 1, Bamble 1968, side 193

³³ Sven Tito Achen: «Venusspejlet», *Symboler omkring oss*, København 1975, side 209-211

gjennom 1900-tallet, bl.a. på Odds eget brevpapir. I dag bruker Odds Turnforening pilen i den utgaven. Men pilen har også, iallfall én gang, vært plassert på en helt annen måte: pilen på medlemsbladet i 1929 går tvers gjennom alle bokstavene ODD.

Hva betyr ordet «fanepil»? Her er det ikke snakk om et generelt begrep, men om en pil som er Odds egen. Pilen er ment å være på stangen til fanen som brukes til opptog, prosesjoner og seremonier. Fanepilen er en stor pil av metall som har en godt synlig plass høyt oppe over den øverste kanten til faneduken. Fra pilen henger det ned flere medaljer og de er festet i pilen gjennom noen små huller i nederkanten, mens bokstavene ODD er laget av hull på bakplaten.

Odds fanepil med medaljer fra idrettsstevner pr 1918

Vi kan undre oss litt over at ikke pilen fikk være den dominerende figuren inne på selve faneduken. I den eldste fanen er det ikke pilen, men foreningens navn og stiftelsesdato som står innenfor en trekantet form som nærmest er et skjold. Dette ble forandret, litt inn på 1900-tallet, i tegninger av fanen på forsiden til foreningens årsberetninger. Fanen har fått Skiens byvåpen satt inn mellom navnet og stiftelsesdatoen. Byvåpenet er dessuten hovedmotivet på noen gamle brystmedaljer, der byvåpenet er i et trekantet skjold innenfor omskriften IDRÆTTSFØRENINGEN «ODD».

På Odds fane er byvåpenet gjengitt i den stilen og utformingen som den gang var vanlig: under våpenfigurene ski, staver og blomster er det en gressbakke eller et lite og småkupert landskap.³⁴ Byvåpenet på fanen er inne i et skjold som har en murkrone på toppen, som symbol på at det er et våpen for en by. På de gamle brystmedaljene har byvåpenet ikke noen murkrone.

Odds fane er tegnet med en tverrstang øverst og den har en spiss eller odd ut til hver side. Spissene er nærmest trekantede, de er uten mothaker og minner om spyd eller lanser. Denne typen spisser finnes på mange faner, bl.a. på faner og flagg som omgir riksvåpnene til flere land i Mellom- og Sør-Amerika.³⁵

³⁴ Hans Cappelen: «Ski og kors i Skiens byvåpen», *Heraldisk Tidsskrift* nr. 32, København 1975, side 101, og i *Varden*, Skien, den 10.1.1976

³⁵ Whitney Smith: *Flags Through the Ages and Across the World*, Maidenhead 1975, bl.a. side 216 (Bolivia), 223 (Colombia), 231 (El Salvador), 238 (Haiti) og 272 (Peru).

Løve på toppen, så fanepil og midt på står Skiens byvåpen (tegning i medlemsbladet 1929)

På bilder av Odds fane peker fanepilen mot venstre, og det samme gjør pilen på den lille platen på brystmedaljene. Ellers er det vanlig at Odds pil peker i retning høyre, slik den gjør i protokollen fra 1885. Hvorfor mot høyre og ikke mot venstre? Det vanlige er å holde buen med venstre hånd og buestrengen og pilen med høyre hånd - iallfall for høyrehendte. Med buen i venstre hånd og pilen i høyre, vil kroppen lett bli vridd mot høyre. Pilen kommer derfor i retning av venstre hånd, når du skal skyte pilen. Kan Odds pil mot høyre symbolisere det magiske med Orvar-Odds piler? Altså pilene som vendte tilbake av seg selv etter at de hadde truffet målet.

Noen ganger peker pilen skrått oppover, bl.a. i turnforeningens merke og på skjoldet til ballklubben. Pilen er skråstilt oppover også i våpensgelet til eidsvollsmannen Frederik Schmidt. Antakelig er meningen at pilen skal se ut som den blir skutt oppover for å kunne fly lynraskt over en større strekning. Da får vi en sammenheng mellom pilen og kampropet (eller valgspråket) «Lenger opp og fram!», som vi ser på forsiden til bladet ODD-Gnisten fra 1946.

Pilen som ligger på skrå, tvers over det skjoldformede merket til Odds Ballklubb, peker mot høyre, slik som Oddpilen også pleier å gjøre. Men dette er en uvanlig retning i et våpenskjold, for der er en figur vendt mot høyre, sett fra tilskuerens side, å oppfatte som å peke bakover. I våpenskjold skal en figur vanligvis være rettet framover og ikke bakover. Den normale retningen til våpenfigurene er derfor mot venstre, sett fra tilskuerens side (= «heraldisk høyre»)³⁶ Dette har sammenheng med at figurene på skjoldet skulle peke framover i marsjretningen, når et skjold ble båret på venstre arm holdt ut fra kroppen og retning framover. Tilsvarende er det når politiet og andre statsmyndigheter har bildører med

³⁶ Norsk wikipedia: *Heraldisk høyre og venstre*

avbildninger av riksvåpenet og den norske løve. Løven er da speilvendt på høyre bildør, slik at den peker i samme fartsretning som våpenets normalversjon på venstre bildør.³⁷

Odd har selv brukt den norske løve: en stilisert, oppreist løve som står på baklabbene, holder en øks i framlabbene og har en liten krone på hodet. På både gammel og ny fane står løven aller øverst, over fanepilen og løven er dermed toppunktet på fanen. Dette er en frittstående norsk løve uten noe skjold. På den eldste fanen er det løven stilisert som i riksvåpenets versjon fra 1844 under svenskeunionen. I tegningene av fanen på årsberetningene etter 1905, er løven i den nye versjonen fra 1905 som er litt mer stilisert enn den gamle.³⁸ I dag bruker statsmyndighetene riksløven i en enda mer stilisert versjon.

Norges riksvåpen 1905

Odds fanetopp

Jesus på himmelgloben

Rett under Odds fanepil, og på den øverste kanten til fanen, er det en kule eller en ball. Kanskje er den bare ment som en ren dekorasjon, og kanskje er den ment som et symbol. Denne kulen finnes allerede på den første fanen, der faneduken har med stiftelsesåret 1885; altså før Odds ballklubb ble stiftet i 1894. Dette kan tyde på at kulen ikke er ment å være en ball. Men hvis vi i stedet lar kulen bety jordkloden, noe det hender at en kule representerer, så er nok det likevel å strekke symbolikken for langt her. Og kulen betyr vel heller ikke hele universet, slik en kule kan bety i antikkens symbolverden?³⁹ Nei, så vidtgående tolkninger av Odds fanekule, må vi nok dessverre se bort fra. Ellers kan kulen, når den er plassert under den norske løven og Oddpilen, bli tolket som at Norge og Odd hersker over hele jordkloden, eventuelt over hele universet. Det er kanskje å gå litt for langt ...

³⁷ Norsk wikipedia: *Kurtoasi (heraldikk)*

³⁸ Norsk wikipedia: *Norges riksvåpen*

³⁹ Hallvard Trætteberg: «Norges krone og våpen», *Festskrift til Francis Bull*, Oslo 1937, særtrykk, side 21-23